

pomišnja ali zadržkov pokaže, da sta narodna in regionalna bit ali identiteta, seveda kot eni številnih identitet, naloženih v posamezniku in skupnostih, brez zadrege vrednoti, ki ljudem pomagata živeti in biti ustvarjalni. Tako kakor je enkratno in univerzalno biti otrok, biti ženska ali moški, je univerzalno pripadati različnim kolektivitetam. Zakaj bi bile te, ki so vezane na skupno življenje v državnih, narodnih, lokalnih okvirih kakorkoli spornejše, celo strokovno manj vredne? Pomembnih zato, ker o vprašanih »identitetah«, tako rekoč modne teme sodobnega družboslovja in humanistike, ne moremo govoriti, ne da bi premišljali in govorili o sebi. Sporočati o sebi pa zahteva globoko poznavanje in kritično presojo ne le etnološke snovi kot take, temveč tudi refleksijo očič ali položajev, s katerih jo spreminjamo v spoznanja. To nalogo lahko opravi na začetku disciplinarne socializacije le premišljen izobraževalni kurikulum, ki razgrinja domače in tuje, dom in svet.

Noben napor v tej smeri si ne zasluži podcenjevanja, tudi če se oglašja s kake druge strani, navidez manj kompetentne strani.

»Etnologija potrebna kot še nikoli doslej!« mi odmeva od lanske slavnostne govornice. In odmevajo mi prenovljene zamisli o vrednosti načrtov, ki posameznike povežejo v ustvarjalno skupnost. Ni res, da so časi »kolektivism« nepreklicno odplavljeni v odtokih zgodovine. Vse sodobne načrtovalske strategije govorijo nasprotno, saj je malo takšnega, kar bi bilo obvladljivo posamič. Moramo drug drugega potrebuje bolj, kakor se zdi. Ker potrebujemo, zaradi nas samih in za druge, zaokrožena dela. Postmoderna paradigma jim res ne daje posebne metodološke opore, jim pa ponuja navdihe, kako večglasno ali večplastno povezovati pretekla in nova spoznanja v celote, obsijane z mnogoterimi žarometi.

Naj ostane razprava o tem popotnica za prihodnje etnološke zbrore in slavja.

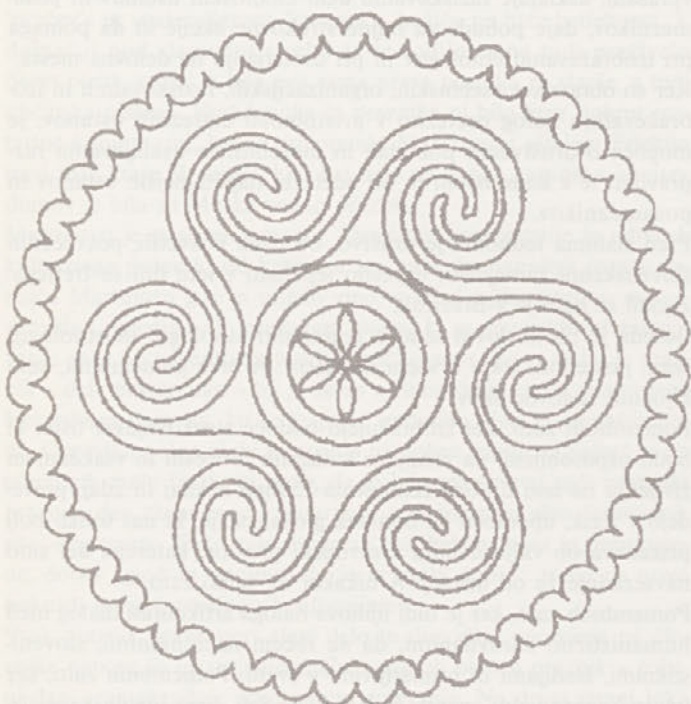
Danes spoštujemo praznik. Vsakdanjemu delu smo se vsaj navidez izmaknili, ponuja se nam, da se obdarimo s prijetnim druženjem.

MURKOV PRIZNANJE 2002

UTEMELJITEV

Slovenski etnografski muzej je 7. junija 2001 odprl svojo osrednjo razstavo tekočega leta: **V podobe ujeti indigo (o modrotisku na Slovenskem)**. Sledeč večletnemu muzejskemu delovnemu načrtu, ki (ob pomanjkanju stalne razstave) javnosti predstavlja zbirke najprej v obliki objavljene študije s katalogom zbirke in nato v obliki razstave kot razširjeno interpretativno obliko posredovanja gradiva in vedenja o njem, je tokratno razstavo pripravil muzejski svetovalec, mag. **Andrej Dular**. Avtorjeva temeljna študija zbirke je bila predstavljena javnosti leta 2000 kot sedma knjiga Knjižnice Slovenskega etnografskega muzeja z naslovom *Modeli za modrotisk* – zbirka Slovenskega etnografskega muzeja. Omenjena študija se ni zadovoljevala zgolj z analiziranjem muzejske zbirke, temveč je posegla v širši prostor in razvojni tok kulture, skozi katerega je izbrani kulturni element »opazovala«, razložila in končno vsebinsko ovrednotila. Še korak dlje pomeni razstava *V podobe ujeti indigo*, v kateri je muzejska zbirka sicer še vedno temeljno izhodišče razstavne pripovedi, a oplemeniteni z mnogotero pričevalnostjo drugih muzejskih predmetov, slikovnih, arhivskih in pisanih virov. Njihova medsebojna dopolnjevanja in prepletanja opozarjajo obiskovalca še na marsikaj drugega kot le na obliko in funkcijo modelov, njihovo sestavo ali tipologijo zbirke. Uvodni del razstave pomeni najširši okvir v historičnem in prostorskem pomenu, saj predstavlja zgodovino modrotiska kot tehnike tiskanega vzorčenja tkanin z barvili kot osnovnimi surovinami (silino – modrim barvilom srednjeveške Evrope, naravnim indigom – »hudičevo« barvo in sintetičnim indigom). Boljši predstavi in lažjemu pomnjenju zgodovinskih podatkov rabi vitrina z razstavljenimi rastlinskimi semeni (ob odprtju je bilo mogoče videti tudi drobno rastlino siline, ki jo je avtor v eksperimentalnem zanosu sam vzgojil) in barvili v različnih oblikah. Vsaj nekoliko kaže poudariti tudi herbarijski primerek siline (*Isatis tinctoria*) iz leta 1871, ki ga je za razstavo posodil herbarij ljubljanske univerze.

V nadaljevanju se razstava še malce pomudi pri tekstilni barvitosti Vzhoda ter tehnikah barvanja in tiskanja blaga, saj so te prek kolonialnega uvoza v Evropo sooblikovale tudi okus in željo po tovrstnih tkaninah. Evropsko gospodarstvo se je na to odzvalo z ustanavljanjem lastnih barvarskih in tiskarskih obratov. Slovenski prostor prav tako, le z zamudo. Razstava natančneje predstavlja nekatere najpomembnejše modrotiskarske delavnice na Slovenskem iz prve polovice 19. stoletja: Peharčevo in Pollakovo iz Trziča, Pirčevo iz Kranja, Pokornovo iz Škofje Loke, Wagnerjevo iz Radovljice in Hofbauerjevo iz Vitanja na Pohorju. Slednji sta v zadnji generaciji družinske obrti še delujoči doživeli prva desetletja 20. stoletja. Poleg slikovnih in tekstualnih razlagalnih elementov so za mnoge obiskovalce mični zlasti originalni dokumenti in drobni predmetni pričevalci tega dela kulturne zgodovine, kot so poročno pismo barvarskega mojstra iz leta 1754, zapuščinski inventar iz leta 1852, potovalna pomočniška knjižica barvarja iz leta 1821, pomočniško spričevalo iz leta 1900, od predmetov pa zlasti modela trgovskih znamk barvarjev in tiskarjev G. Pollaka in J. Peharca, oba prirejena za odtis na blagu, podjetniške štampiljke, oznake za blago iz pocinkane pločevine ali kartona (tako

imenovani roši), klešče in šilo za luknjanje blaga, vzorčnika z odtisi različnih modelov ... Mnogi razstavljeni predmeti in dokumenti so v zasebni lasti; samo avtorjeva zasluga je, da jih je mogoče videti skupaj vsaj na tokratni občasni razstavi.

Za tipološki prikaz modelov za modrotisk je avtor razstave izbral ne le zbirko SEM, temveč tudi nekaterih drugih slovenskih muzejev (Tržiški muzej, Pokrajinski muzej Ptuj, Pokrajinski muzej Celje, Pokrajinski muzej Maribor). Tipologijo oblikuje po več merilih. Najprej po merilu materiala, iz katerega je izdelan odtisni del modela (leseni, kombinirani, kovinski modeli), kar se v splošnem prekriva z zgodovinskorazvojnimi merili.¹ Vsi ti modeli sodijo hkrati v skupino enodelnih modelov (to je za enofazni, tudi enobarvni odtis na blagu); po merilu sestave modela jih zato tipološko dopolnjuje skupina dvodelnih modelov (to je za dvofazni, tudi dvobarvni odtis na blagu). Glede na način tiskanja kot na zadnje merilo tipologije ločuje avtor med modeli za sosedno oziroma raportno tiskanje (motiv se nadaljuje, je »neskončen«) in tako imenovanimi pečatnimi modeli z oblikovno zaključenimi motivi.

Ob tipologiji razstava na kratko spregovori tudi o izdelovanju modelov oziroma tako imenovanih modelorezic ali modlarjih, ki so izdelovali različne modele za potrebe raznih obrti (lectarsko, svečarsko, lončarsko, barvarsko, tiskarsko). Za slovensko ozemlje je izpričan le Berger iz Tržiča, sicer pa so slovenski barvarji in tiskarji nabavljali modele povečini iz Češke, Moravske in Nemčije. Pričevalnost originalnih predmetov na muzejskih razstavah je seveda nenadomestljiva, pa vendar se razstava izrazito odlikuje

po učinkoviti rekonstrukciji barvarske in tiskarske delavnice iz 19. stoletja. Zanimivo je, da rekonstruirana delavnica tudi v svoji stilizirani obliki in predmetni zgradbi (manj originalov² in več replik,³ dovršeno delo restavratorjev SEM Janeza Črneti in Gregorja Kosa po izvirnih predlogah iz Pokornove barvarske delavnice v Škofji Loki⁴) deluje jasno, poučno in prepričljivo. Ne nazadnje je učinek delavnice popolnejši tudi zaradi ponazorjenih stopenj nanašanja rezerve na nebarvano osnovo, sušenja rezerve na sušilnih palicah, napenjanja metraže na ram in namakanja v barvni kopeli, ponazoritve merjenja in zlaganja za prodajo pripravljene modrovine. Ponazorilo omenjenih stopenj je bilo rezultat sodelovanja avtorja razstave s Tekstilno tovarno Prebold, eno redkih slovenskih tovarn, ki v svojem rednem proizvodnem programu izdeluje modrotiskano metražo.⁵

Rekonstruirana delavnica v razstavnem prostoru seveda ne more pokazati prav vseh stopenj obdelave blaga do prodaje. Vmesnih stopenj (odstranjevanja rezerve, izpiranja, sušenja in likanja – monganja) obdelave modrotiskane blaga razstava ne prikazuje enakovredno, vendar se jim ne izogne, le drugačen medij izrablja za to. Filmski zapisi postopkov, povezanih z barvanjem in tiskanjem blaga, so nastali v okviru načrtovanja razstave: posnetki delovnih stopenj so nastali v modrotiskarski delavnici Jirija Danzingerja v Olešnicah na Moravskem, kjer je še dejavna obrt vezana tudi na poznavanje in prikazovanje starih postopkov barvanja in tiskanja. Nadja Valentinčič, ki je film izdelala, je poleg vizualnega dela posnela tudi barvarskega mojstra, gospoda Danzingerja, in njegove nazorne razlage delovnih stopenj. Druge filmske zapise, ki jih je mogoče videti na razstavi, je Valentinčičeva posnela v Tekstilni tovarni Prebold in so vezani na sodobne (industrijske) postopke barvanja in tiskanja blaga. Primerjava med starimi ročnimi in sodobnimi strojnimi postopki je dobrodošla zaradi neposredne navezave in skupnega medija, čeprav bi sicer sodila v zadnji razdelek razstave, ki se posveča industrijski izdelavi modrovine in množični uporabi. Predstavo likanja oziroma glajenja blaga pred prodajo nam omogoča pogled skozi razstavno okno: na muzejskem dvorišču je v namišljenem prostoru postavljena velika Hofbauerjeva monga. Narejena je bila konec 19. ali v začetku 20. stoletja v Vitanju na Štajerskem in je ena zadnjih ohranjenih tovrstnih likalnih naprav pri nas. V svoji monumentalnosti preseneti in očara prenekaterega mimoidočega. Če ne drugega, zbudi radovednost in vprašanja, ki zahtevajo odgovor. In ga tudi dobijo, kajti rekonstruirani postavitvi monge, zavarovane z nadstrešnico, je

- 1 »Modeli so bili prvotno popolnoma leseni, proti koncu 18. stoletja kombinirani leseno-kovinski, v 19. stoletju pa so prevladali modeli s kovinskimi aplikacijami.« (iz besedila v zloženki k razstavi)
- 2 Originalni predmeti iz druge polovice 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja (SEM, zasebna zbirka): modeli, razvrščeni na policah, krogle za trenje indiga in kotliči, v katerem so ga trli, napenjalni obroč (ram) za napenjanje metraže, potiskane z rezervo, in za namakanje v indigo kopeli, drobno orodje za mešanje barve, glinene posode za shranjevanje žveplene kisline, stenski »meter« za zlaganje potiskane metraže na metrsko dolžino ...
- 3 Razstavljene so na primer naslednje replike: tiskarska miza, miza za tiskarsko rezervo, police za shranjevanje tiskarskih modelov, vzorčnik na steni delavnice, sušilne palice za sušenje rezerve na potiskanem blagu, barvarska kad (rekonstrukcija po kadi v še delujoči barvarski delavnici Danzinger v Olešnicah na Moravskem), vitel za dvigovanje in fiksiranje napenjalnega obroča z blagom.
- 4 Predmeti so del stalne razstave Loškega muzeja Škofja Loka.
- 5 Za potrebe razstave so prilagodili del svojega poskusnega programa in sponzorskih sredstev za ročni natis rezerve na belo bombaževino in za izdelavo modrovine; vzorec na blagu so vzeli po izbranem modelu SEM.

dodano primerno dolgo razlagalno besedilo o funkciji, starosti, izvoru in izjemnosti tega spomenika tehnične kulture pri nas.

V tretjem delu razstave se avtor posveti uporabi in pomenu modrotiskane blaga v slovenskem prostoru v 19. in prvi polovici 20. stoletja. Ker je bilo vsaj za kmečko prebivalstvo prve polovice 19. stoletja tovrstno blago eden prvih vzorčno potiskanih materialov za njihova oblačila, so ga visoko vrednotili in namenjali praznim vrhnjim oblačilom. Od sredine 19. stoletja je pomen ročno tiskane modrovine zaradi konkurence industrije, ki se je odzvala okusu trga in vključila v svojo proizvodnjo prav takšno oziroma pogosto še finejše blago, vrednostno upadel. To se je zelo vidno pokazalo v umiku modrotiskane blaga v podloge, obrobe, notranje žepe in druge »skrite« sestavine praznih ali kot glavno tvorivo vsakdanjih oblačil, rut in podobnega. Zelo priljubljen material za delovna oblačila je ostal na slovenskem podeželju vsaj do druge svetovne vojne. Te zakonitosti pomenskega prehajanja je Dular v svoji razstavi nakazal v uravnoteženi uporabi muzejskih predmetov (oblačil) in slikovnih virov (Goldensteinovih in Russovih akvarelov za starejše in fotografij za mlajše obdobje).

Predvojna tekstilna industrija, manj tudi povojne tovarne, je pri izdelavi blaga seveda uporabljala drugačne, sodobnejše tehnike tiskanja blaga, a se je večinoma le naslanjala na starejše vzorce, prevzete bodisi s tiskarskih modelov te ali one tiskarske delavnice bodisi s starih tekstilij. Dular v zadnjem delu razstave govori prav o tem. Med slovenskimi tekstilnimi tovarni na razstavi poudari dve: Tekstilindus iz Kranja in Tekstilno tovarno Prebold, saj je iz vzorčnih knjig, tekstilnih ostankov tovarniških izdelkov in primerjalnega gradiva ugotovil in potrdil navedene povezave. Nekaterim vzorcem je mogoče slediti tako rekoč do danes, kar pomeni, da očitno zadovoljujejo tudi okus današnjega kupca. Vendar se stari vzorci prilagajajo novim potrebam, novim materialom in novim funkcijam. O tem pričajo fotografski posnetki Nives Sulič, še bolj učinkovito pa na nas deluje »izložba«. Skoraj takšna, mimo kakršne hodimo vsak dan in skozi steklo katere izbiramo sodobne uporabne predmete. Pri tem sploh ne gre več le za oblačila niti dosledno za modro-belo vzorčenje, temveč za sodobne odseve modrotiska, ki jih je avtor v svoji raziskavi evidentiral in nanje opozoril tudi nas. In ker gre za še nedokončano zgodbo (v pomenu prihodnje izdelave in uporabe), je tudi izložba ostala »izložba v delu«. A le kot razstavni prijem. Kajti avtor je tudi tu dosledno sledil klasični muzeološki zahtevi po izdelanih in podatkovno čim popolnejših kataloških enotah.

Vsebinsko je mogoče razstavo označiti kot smiselno in temeljito obdelano tematsko razstavo, ki tu in tam presega meje predmetne obravnave, a ne preveč – prav toliko, da ostaja obiskovalec pozoren in radoveden do konca. Menjava tipa razstavnih eksponatov, slikovnih in besedilnih informacij, ponazoril in replik omogoča razgibano in sproščeno sprejemanje novega, saj ni kljub obilici predmetov niti v enem razstavnem delu začutiti prenatrpanosti. K temu je zagotovo pripomogla tudi všečna oblikovalska podoba razstave. Svoj spoznavni oblikovalski slog je večletna sodelavka muzeja Mojca Turk smiselno dopolnila z nekaj elementi, značilnimi prav za to razstavo. Modro-bela barvna lestvica razstavne tehnike in stenskih opleskov se zdi razumljiva že nekako sama po sebi, a oblikovalka jo je znala prav »zmehčati« in jo napraviti še bolj slikovito z uporabo drugih skladnih tonov. Vsebinski razstavi so se ustrezno približali tudi napis, saj so natisnjeni na kose blaga; pritrjeni na viseče drogove visijo v prostoru nekako tako kot pravkar pobarvana modrotiskana tkanina; le v delu, kjer razstava govori o industrijski izdelavi tekstila, si je oblikovalka zamislila tekstilne panoje, sešite med sabo v navideznem »neskončnem« zaporedju.

Ob razstavi V podobe ujeti indigo je nekako sobivala še ena samostojna in prostorsko ločena razstava. Gre za razstavo 31 študentk Oddelka za tekstilstvo Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani, ki so pod vodstvom mentoric **Marije Jenko** in **Almire Sadar** pripravile oblikovalsko-umetniško razstavo z naslovom **Čutim modro**. Nastala je kot plod pedagoško-raziskovalnega programa, ki je bil vsaj v začetku spodbujen z muzejsko raziskavo, publikacijo in muzejskim gradivom, ne nazadnje tudi s povabilom k sodelovanju, ki ga je muzej naslovil na obe mentorici. Oblačilne kreacije kot umetniški izraz so bile predstavljene dvojno: tridimenzionalno kot predmeti in z učinkom plastnosti prosojnih folij z natisnjenimi oblačili. Obe obliki sta delovali zanimivo, saj sta sicer neprimeren ali pa vsaj neatraktiven »razstavni prostor« (dvodelno stopnišče in vmesno poletažo) izrabili morda celo bolj učinkovito, kot bi zmogli »klasično« razstavno dvorano. Čeprav gre za drugačne tehnike vzorčenja oblačilnih materialov, drugačne oblike in drugačne izrazne medije, ne nazadnje pa tudi za drugačno sporočilnost, delujeta obe razstavi dovolj sozvočno, da ju lahko obiskovalec vsaj pogojno dojame kot širše povezano celoto.

Od predvečera kulturnega praznika leta 2002 gostuje razstava pod streho Pokrajinskega muzeja v Celju. Prav mogoče je, da njena pot še ni povsem končana. Vsaj z nekaterimi izbranimi deli bi si Tekstilna tovarna Prebold želela v obliki stalne razstave nakazati historiat in pomen svoje dejavnosti, hkrati pa ozaveščati o povezavi sodobnega gospodarstva in porabništva s kulturno dediščino.

Ne le zaradi temeljitosti in poučnosti, temveč tudi zaradi tako kompleksno zastavljenega razstavnega modela, ki je poleg prednosti klasičnih razstavnih prijemov zmogel izkoristiti tudi nekatere manj uveljavljene prvine muzejskega dela (sodelovanje v učnem procesu izobraževalnih ustanov in medsebojno oplajanje polpretekle kulture s sodobnim gospodarstvom, evidentiranje sodobnih odsevov razstavne teme ...), verjamemo, da predlagana razstava mag. Andreja Dularja zasluži posebno priznanje.

Predlagatelj

